Олександр
СКРИПНЮК

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО АВТОРИТАРНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Монографія

ЮРІНКОМ ІНТЕР
Київ–2025

УДК 342.3:321.64
С50

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
(протокол № 8 від 24 червня 2025 року)

Рецензенти:

Шаповал В. М., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України;

Сіренко В. Ф., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;

Марцеляк О. В., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Скрипнюк О. О.

С50 Конституційно-правовий вимір сучасного авторитарного політичного режиму : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 400 с.

ISBN 978-966-667-916-4

Сучасний авторитарний політичний режим досліджено як об'єкт конституційно-правового аналізу за допомогою теоретико-методологічного інструментарію науки конституційного права. Напрацьовано авторську методологію дослідження авторитарного режиму, простежено його конституційний вимір у найбільш поширених класифікаціях політичних режимів. Проаналізовано широку панораму варіацій сучасного авторитарного політичного режиму в динаміці його трансформації та пристосування до сучасних викликів, зокрема в конституційно-правовому розумінні як конституційного авторитаризму під виглядом авторитарного конституціоналізму.

Завдяки застосуванню комплексного підходу обґрунтовано, що гібридний та тоталітарний політичні режими можна вважати протилежними полюсами сучасного авторитарного політичного режиму в його широкому розумінні. В монографії вирішено полілему позиціонування і класифікації гібридного політичного режиму як окремого виду, перехідної форми, різновиду демократичного чи авторитарного. Аналіз конституційних аспектів гібридних політичних режимів, зокрема в індексах демократії / свободи, дав підстави класифікувати гібридний політичний режим як різновид сучасного авторитарного режиму. На прикладі угорського гібридного політичного режиму та викликів європейській демократії, які він продукує, доведено, що на конституційно-правовому рівні гібридизація може розглядатися як стратегія збереження автократії.

Досліджено гібридний політичний режим сучасної України, його еволюцію, загрози російсько-української війни та повоєнні перспективи трансформації. Простежено трансформацію авторитарних політичних режимів пострадянського простору на прикладі авторитарного центру Росії, яка поширює автократію в регіоні гібридними та воєнними засобами, та типового представника центральноазійських диктатур — Казахстану, який балансує між автократичними центрами РФ і КНР та вимогами демократизації, зберігаючи національну відособленість.

Особливу увагу приділено дослідженню соціалістичної та комуністичної специфіки східноазійських автократій — КНР і КНДР, особливостям їхньої конституційно-правової природи та іншим факторам консервації цих політичних режимів. Доведено, що експансія авторитаризму є перешкодою досягнення Китаєм глобального лідерства, оскільки цей різновид політичного режиму не є привабливим для демократій та їхніх суспільств. Виявлено та обґрунтовано явище автократизації тоталітаризму на прикладі політичного режиму КНДР.

Для науковців-правознавців, викладачів і студентів, юристів, політиків, державних управлінців та широкого загалу, небайдужого до проблем трансформації та поширення сучасного авторитаризму.

УДК 342.3:321.64

Видавництво «Юрінком Інтер» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. Ця книга виготовлена з паперу, сертифікованого FSC® та PEFC™

ISBN 978-966-667-916-4

© Скрипнюк О. О., 2025
© Юрінком Інтер, 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ 5

ВСТУП 7

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНИЙ АВТОРИТАРНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ У ФОКУСІ НАУКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

1.1. Особливості дослідження авторитарного політичного режиму сучасною конституціоналістикою 16
1.2. Конституційний зріз характеристик авторитарного політичного режиму 38
1.3. Методологія конституційно-правового дослідження сучасного авторитарного політичного режиму 65
Висновки до першого розділу 82

РОЗДІЛ 2. ГІБРИДНИЙ ТА АВТОРИТАРНИЙ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ: ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ В УМОВАХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОГО СВІТУ

2.1. Науковий вимір проблеми класифікації гібридного політичного режиму в правовій науці 86
2.2. Гібридний політичний режим як різновид сучасного авторитарного режиму: конституційні аспекти оцінювання 100
2.3. Авторитарні тенденції в ЄС на прикладі гібридного політичного режиму Угорщини 117
2.4. Витоки й виклики трансформації політичного режиму України в умовах російсько-української війни 141
Висновки до другого розділу 163

РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЇ АВТОРИТАРНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

3.1. Політичний режим Російської Федерації як виклик світовому демократичному порядку денному 172
3.1.1. Особливості правового визначення політичного режиму Росії 172
3.1.2. Історія деградації російської диктатури 188

3.1.3. Конституційний вимір авторитарного режиму сучасної Росії 208
3.2. Еволюція центральноазійських диктатур на прикладі авторитарного режиму Республіки Казахстан 227
3.2.1. Казахстан у конституційних пошуках балансу між авторитарними центрами 227
3.2.2. Еволюція інституту президента в конституційних актах Республіки Казахстан 241
Висновки до третього розділу 259

РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛІСТИЧНА ТА КОМУНІСТИЧНА СПЕЦИФІКА СХІДНОАЗІЙСЬКИХ АВТОКРАТІЙ

4.1. Китайська Народна Республіка: автократія в боротьбі за глобальне лідерство 270
4.1.1. Експансія авторитаризму як лейтмотив зовнішньої економічної стратегії Китаю 270
4.1.2. Інтеграція комунізму та традиційних китайських цінностей, їх конституційне закріплення як фактор економічного успіху авторитарного політичного режиму Китаю 285
4.1.3. Політичний режим у конституційних актах КНР 299
4.2. Тоталітаризм і автократія: особливості автократизації тоталітаризму на прикладі Корейської Народно-Демократичної Республіки 313
4.2.1. Закріплення політичного режиму в Конституції КНДР 313
4.2.2. Міжнародна ізоляція як наслідок мілітаризації Північної Кореї та порушення прав людини в тоталітарній Кореї 322
Висновки до четвертого розділу 333

ВИСНОВКИ 342

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 361

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВП — Валовий внутрішній продукт

ВПК — військово-промисловий комплекс

ГЕС — гідроелектростанція

ЄАЕС — Євразійський економічний союз

ЄС — Європейський Союз

ЗЗНП — Загальнокитайські збори народних представників

ЗСУ — Збройні Сили України

КНА — Корейська народна армія

КНДР — Корейська Народно-Демократична Республіка

КНР — Китайська Народна Республіка

КПК — Комуністична партія Китаю

КПРС — Комуністична партія Радянського Союзу

МВФ — Міжнародний валютний фонд

МЗС — Міністерство закордонних справ

НАЗК — Національне агентство з питань запобігання корупції

НАТО — військово-політичний альянс держав Європи і Північної Америки

ОАЕ — Об'єднані Арабські Емірати

ОБСЄ — Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОДКБ — Організація Договору про Колективну Безпеку

ООН — Організація Об'єднаних Націй

ПАРЄ — Парламентська Асамблея Ради Європи

ПМР — Придністровська Молдавська Республіка

РНБО — Рада національної безпеки і оборони України

СБУ — Служба безпеки України

СНД — Співдружність Незалежних Держав

СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік

СУАР — Сіньцзян-Уйгурський автономний район; автономний район на північному заході Китайської Народної Республіки

ТПК — Трудова партія Кореї

УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка

ХДНП — Християнсько-демократична народна партія

ЦВК — Центральна виборча комісія

ЦК ТПК — Центральний комітет Трудової партії Кореї

ЦПТО — центри професійно-технічної освіти

ШІ — штучний інтелект

ШОС — Шанхайська організація співробітництва

Freedom House (Дім Свободи) — міжнародна правозахисна організація, яка щороку досліджує стан демократії, політичних свобод і дотримання основних прав людини

ВСТУП

Цілісне наукове розуміння багатовимірних політико-правових феноменів та процесів передбачає активне залучення науки конституційного права. Суттєвих розбіжностей стосовно того, що сучасний авторитарний режим є об'єктом конституційно-правового аналізу, в теоретиків конституційного права, які з'ясовують конституційні ознаки політико-правової організації суспільства, що відображає владний механізм, не існує. У межах науки конституційного права превалює інструментальний підхід, який досліджує політичний режим на предмет забезпечення ефективності державного управління, стабільності врядування, відносин між громадянами та державою. Політичний режим визначається способом і характером формування інституцій, представницьких установ, органів влади, особливостями взаємодії законодавчої, виконавчої та судової влади, центральних і місцевих органів, органів місцевого самоврядування, рівнем розвитку демократичних свобод, роллю громадянського суспільства, політичних партій. Оскільки політичний режим є сукупністю засобів, методів та форм здійснення державної влади, він органічно вписується в предмет регулювання конституційного права — суспільні відносини, в аспекті функціонування державної влади.

Ураховуючи, що конституційний лад — це встановлений Основним Законом порядок організації та функціонування інститутів держави й суспільства, який, зокрема, визначає організацію та функціонування державної влади, він є одним з об'єктів конституційно-правових відносин, зумовлених рівнем розвитку суспільства, держави і права конкретної держави. Однак дослідження конкретного типу політичного режиму в межах науки конституційного права комплікується тим, що він є функціональною характеристикою влади, яка прямо не визначається в конституціях держав, за винятком констатації демократичного характеру, а відображає змістовне наповнення державної влади.

Важливою рисою політичного режиму, на відміну від інших елементів форми держави, є його динамічність та швидкість трансформації. Протягом короткого проміжку часу політичний режим може еволюціонувати від категорії «демократичний режим» до категорії «гібридний режим», який, своєю чергою, — до категорії

«авторитарний режим», а зміна режиму стосується всіх суб'єктів, чиї статус, права та обов'язки визначені на конституційному рівні. Зазначене зумовлює актуальність вивчення проблеми сучасного авторитарного політичного режиму саме в межах конституційного права.

Загальнонауковий інтерес до недемократичних політичних режимів пояснюється суттєвою відмінністю принципів їх функціонування від демократичних і ґрунтується на бажанні зрозуміти всю палітру наслідків їх функціонування — від соціальних, культурних, політичних та економічних до правових, конституційно-правових і міжнародних. Авторитарні політичні режими мають тривалу історію існування, що спонукає переглянути наукові стереотипи та дослідити об'єктивні характеристики, які забезпечують їм стабільне функціонування в сучасному світі. Вони мають особливі політичні структури та правові інститути, які кардинально відрізняються від демократичних систем. За допомогою інструментарію науки конституційного права можна подивитися на проблему під іншим кутом — еволюції, зміцнення сучасного авторитаризму, а не демократії.

Актуальність дослідження також зумовлена тим, що сучасний авторитарний режим досягає успіхів у боротьбі з демократією — загальна кількість держав, демократичні показники яких погіршилися, переважає кількість держав, які піднялися в рейтингу демократії. Авторитарний режим постає конкурентним, привабливим (завдяки маніпуляціям для політичних лідерів) типом політичного режиму, до якого рухається форма держави дедалі більшої кількості держав, що актуалізує дослідження його природи в межах конституційного права. Проблематика аналізу конституційних основ регулювання політичного режиму є одним з важливих елементів у загальній системі конституційно-правових досліджень.

Метою дослідження є виявлення й аналіз широкої панорами варіацій сучасного авторитарного політичного режиму в динаміці його трансформації, пристосування до сучасних викликів, насамперед у конституційно-правовому аспекті. Зокрема, йдеться про спроби запровадження в конституційний та політичний дискурси поняття «авторитарний конституціоналізм», що є способом легітимації авторитаризму, оскільки дає підстави розглядати діаметрально протилежний феномен конституціоналізму — авторитаризм — як його різновид.

Не всі теоретики конституційного права виокремлюють гібридний режим у певний вид політичного режиму, вчені оперують авторитарним та тоталітарним, вважаючи гібридний режим перехідним етапом / станом між демократією та авторитаризмом. Припускаємо, що сучасний гібридний режим не є перехідним; це окремий різновид сучасного авторитарного політичного режиму. Тривалість функціонування гібридних режимів, зокрема на пострадянському просторі, спростовує аксіому про їх недовговічність, нестабільність та схильність до трансформації через непоєднуваність авторитарних і демократичних елементів. Сучасні гібридні політичні режими, успішно поєднуючи переваги авторитаризму та демократії, можуть бути стабільними, тривалими й конкурентоспроможними. Вони імітують демократичні реформи для прихованого посилення авторитарної складової політичного режиму, що потребує більш ґрунтовного вивчення.

Позиціонування гібридного режиму як новітнього різновиду авторитаризму видається перспективним для подальшого вивчення в конституційно-правовому вимірі, враховуючи тенденцію підвищення вимог до стандартів демократії. Це дає підстави вивчати всі правові системи, до політичних режимів яких виникають питання або сумніви, крізь призму сучасних форм авторитаризму, що значно розширює коло предмета дослідження й потребує конституційно-правового переосмислення усталених типів авторитарного політичного режиму.

Оскільки пропонується розглянути гібридний режим як різновид сучасного авторитарного через інкорпорування ним демократичних елементів, варто поширити цей підхід і на діаметрально протилежну частину спектру недемократичних режимів — тоталітарну, щоб простежити конституційно-правову природу поєднання демократичних, авторитарних та тоталітарних компонентів, взявши за приклад сучасний північнокорейський політичний режим. На користь розгляду тоталітарного режиму як крайнього різновиду авторитарного свідчить категоризація міжнародними моніторинговими інституціями тоталітарних режимів автократіями з найнижчими показниками індексу демократії. Це твердження справедливе щодо КНДР, нижчі індекси демократії від якої мають лише військова диктатура М'янми і фундаменталістський деспотичний режим талібану в Афганістані.

Широкий, правовий комплексний підхід до вивчення сучасного авторитарного політичного режиму в межах науки конституційного

права зумовив специфіку формування джерельної бази, на яку спирається монографічне дослідження. Чільне місце в ній посідають нормативно-правові акти, а саме конституції та законодавство держав, на прикладі яких досліджується конституційно-правовий вимір сучасного авторитарного політичного режиму, зокрема акти органів конституційної юстиції та вищих органів державної влади. Вагомою статистичною кількісною та якісною базою дослідження також стали результати соціологічних опитувань і моніторингових досліджень міжнародних організацій, які оцінюють рівень свободи / індекс демократії в усіх державах світу. Теоретичні джерела монографії назагал є відображенням міждисциплінарного підходу — для всебічного вивчення природи сучасного авторитарного політичного режиму були залучені праці не лише правників-теоретиків і конституціоналістів, а й політологів, істориків, соціологів, філософів та представників інших соціогуманітарних наук.

Зокрема, авторитарний політичний режим, його недемократичні витоки, історія еволюції та особливості трансформації стали об'єктом дослідження таких учених, як Я. Адельман, Т. Адорно, Г. Арендт, Т. Амбросіо, О. Бандурка, Д. Берг-Шлоссер, З. Бжезінський, М. Буолі, Дж. Валлас, Л. Варунц, М. Вілсон, В. Гадяцький, К. Гаібуллоєв, М. Гогг, С. Джаннулі, С. Каілітз, М. Карлссон, А. Кендалл-Тейлор, Б. Клаас, С. Кульчицький, Д. Левінсон, Дж. Лінд, В. Мішлер, Я. Мунк, О. Петришин, Дж. Піазза, Ґ. Реіч, Я. Рознай, Р. Роуз, Ф. Рудич, Т. Сандлер, Н. Сенфорд, В. Сіренко, С. Субота, О. Тимчук, Е. Франц, К. Фрідріх, М. Чабанна, Ю. Шемшученко. Підхід до авторитарного політичного режиму як результату регресу демократії або демократичного відкочування (відкату) трапляється у працях таких учених, як Г. Віарда, С. Гантінгтон, Б. Геддес, Дж. Граувогель, Н. Ісхакова, К. Соест, В. Сухонос.

Конституційно-правові аспекти політичного режиму, зокрема авторитарного, розглядаються у працях таких учених, як К. Бабенко, О. Білоскурська, Ю. Ведєрніков, Є. Гайданка, О. Гацуля, Ж.-П. Жакке, В. Кафарський, В. Кичун, В. Ковальчук, М. Козюбра, В. Колісник, А. Крусян, О. Кушніренко, В. Литвин, М. Маєтний, О. Майданник, Н. Мішина, І. Онищук, А. Папірна, В. Погорілко, І. Полховська, М. Савчин, А. Селіванов, О. В. Скрипнюк, О. Совгиря, В. Федоренко, М. Федорчук, Л. Юзьков, А. Яковлєв. Їх результати на міжнародному рівні — у працях таких учених, як М. Буроменський, І. Куян, В. Саутьонков.

Проблематиці гібридних режимів, їхнім конституційним характеристикам, класифікації, розмежуванню або встановленню тотожності з авторитарним або демократичним типом політичного режиму присвячені праці таких учених, як Р. Андерсон, В. Банс, М. Боґаардс, З. Бода, Дж. Браунлі, П. Брукер, Л. Вей, М. Вігель, Л. Даймонд, Т. Карл, В. Кейс, К. Лавренова, С. Левицький, Х. Лінц, Л. Морліно, М. Муфті, Г. О'Доннелл, А. Пшеворські, А. Ремізов, Ф. Роедер, К. Сарбаш, М. Себек, Д. Снейдер, С. Фіш, С. Хенсон, Ф. Шміттер, Д. Штарк.

Гібридні режими Центрально-Східної Європи, зокрема Угорщини, досліджені у працях таких учених, як М. Бене, О. Бертолон, О. Бідник, Б. Бугаріс, А. Бузоґани, О. Волянюк, Б. Грушецький, В. Кубіна, Г. Курунджі, Л. Кюрті, О. Лемак, Н. Мерковіті, В. Наконечний, Г. Поляк, І. Самокиш, С. Солодкий, Х. Фаркас; України — О. Буряченко, В. Калиновський, Т. Кулик, Ю. Маціївський, В. Романова.

Трансформації пострадянських політичних режимів, конституційно-правовий вимір автократій цього регіону стали предметом досліджень таких учених, як А. Барро, П. Блекмон, А. Жусупова, С. Їлмаз, А. Кім, П. Коваль, С. Корнелл, Дж. Крічлоу, Т. Ляшенко, М. Мішра, Ш. Ріаханов, Ф. Стар, Б. Юнісбай, А. Юнісбай (Центральна Азія в цілому та Казахстан зокрема); О. Александрович, Б. Дем'яненко, В. Дем'яненко, Ф. Льойдквіст, Б. Мескіта, В. Портніков, Т. Снайдер, А. Умланд, Д. Ханнан (Росія).

Синтезу соціалізму, комунізму, традицій та уявного конституціоналізму в авторитарних політичних режимах Східної Азії присвячені праці таких учених, як Д. Белл, Р. Вілкінс, І Чен Янг, Кім Сонг Мун, О. Коваль, Н. Коллінз, А. Котті, Б. Кушнірук, В. Лизогуб, Д. Лін, С. Насадюк, В. Орлик, Пенг Ченг Ї, М. Таран, В. Урусов, Чан Бін Лінь (Китай); Ву Чон Сок, К. Грінн, С. Денні, Б. Маєрс, І. Осадчук, Пак Йон Су (Північна Корея). Праці зазначених авторів сформували теоретичну, методологічну та джерельну бази цього міждисциплінарного й міжгалузевого правового дослідження сучасного авторитарного політичного режиму.

Напрацювання методології дослідження сучасного авторитарного режиму наукою конституційного права потребує авторського підходу. Залучення спеціалізованих методів з неюридичних наук лише збагачує методологічний інструментарій конституціоналістики у вивченні комплексного й багатовимірного феномену авторитарного політичного режиму. Превалювання міждисциплінарного підходу в дослідженнях означає, що сучасний авторитарний політичний

режим є предметом вивчення водночас конституційного права, теорії держави і права та політології. Метод синтезу наукових здобутків цих спеціальностей під час вивчення авторитарного режиму дає змогу отримати цілісну й комплексну картину його сучасного виміру і проєкцій. Використовувати комплексний підхід — не означає відмовлятися від поєднання з іншими підходами, адже методологічні підходи можуть спиратися на взаємообумовлений (інтегративний) стиль використання, що дає можливість продукувати похідні (синтезовані) підходи.

Досліджувані авторитарні режими сучасності в конституційно-правовому зрізі за допомогою методу групування і класифікації об'єднуються в категорії за низкою спільних критеріїв або ознак. Наприклад, пострадянські автократії об'єднані територіальною належністю впродовж 70-ти років до СРСР, що призвело до формування стійких правових та конституційно-правових традицій гальмування процесів демократизації та спільної підтримки одна одної в наддержавних об'єднаннях. Під час класифікації автократій застосовується метод аналогій, який дає можливість установити еквівалентність між кількома авторитарними режимами.

Стрижневим у дослідженні авторитарного режиму є системний підхід, в основі якого — вивчення об'єктів, що постійно розвиваються, трансформуються й еволюціонують як системи. Дослідження авторитарного режиму як динамічної системи дає змогу врахувати одну з найважливіших його характеристик — перехідний характер. У такому разі політичний режим можна означити як складну систему засобів здійснення політичної влади, яка є відображенням характеру й особливостей відносин між громадянами та державою, або систему характерних для певного типу держави владно-політичних відносин, засобів і методів реалізації державної влади, форм взаємодії влади й суспільства.

У широкому значенні системний підхід може охоплювати не лише конструювання системи як методологічної матриці дослідження авторитарного політичного режиму, а й декомпозицію системи. Науковці не є одностайними в підході до характеристики політичного режиму як системи в її класичному науковому розумінні, оскільки політичний режим забезпечує стабілізацію правової і політичної систем, упорядковуючи її елементи та структурні характеристики. Авторитарні політичні режими краще підтримують стабільність правової і політичної систем, але в довгостроковій перспективі

виконують це завдання гірше, ніж демократичні режими. Постулат щодо стабільності авторитарних режимів необхідно перевірити під час дослідження їхньої конституційної природи та впливу на правову і політичну системи, застосовуючи аксіоматичний підхід.

Системний підхід до сучасного авторитарного режиму поєднується із загальнонауковим методом моделювання, за допомогою якого вивчається не об'єкт дослідження безпосередньо, а його проєкція у вигляді моделі, що не заважає екстраполювати результати дослідження з моделі на об'єкт. Моделювання та екстраполяція будуть ефективними в разі дослідження конституційних елементів тих авторитарних держав, які вміло використовують пропаганду та маніпуляцію інформацією, статистичними даними, політико-правовою дійсністю для приховування реального стану справ.

Ставлячи за мету максимальне занурення об'єкта дослідження в методологію науки конституційного права, варто спробувати дослідити сучасний авторитарний режим як конституційний інститут або субінститут, попри те, що він не відповідає всім юридичним критеріям інституціоналізації в конституційному праві. Конституції не містять окремого розділу з назвою «політичний режим», але загальний обсяг суспільних відносин, що регулюються нормами, які стосуються владно-політичних відносин, засобів і методів реалізації державної влади, форм взаємодії влади й суспільства, є єдиним, виразним і окремим.

У дослідженні авторитарних режимів широко використовується порівняльний, порівняльно-правовий та порівняльно-історичний методи. Порівняльний метод дає змогу порівняти складові сучасних авторитарних режимів, їхні основні елементи — правові і політичні системи, конституційно-правові норми, рівень розвитку громадянського суспільства, особливості відносин між громадянином і державою — загальні та відмінні закономірності розвитку й функціонування цих режимів. Використовуючи метод порівняльно-правового аналізу, наука конституційного права напрацьовує практичні рекомендації з удосконалення конституційного законодавства у частині трансформації політичного режиму певної держави. Порівняльно-історичний метод дає можливість відстежити трансформацію сучасних авторитарних режимів на прикладі історичного розвитку держав. Вивчення історичних щаблів розвитку, які пройшов авторитарний політичний режим у конкретних державах, краще допомагає збагнути його природу та конституційний вимір.

Аксіологічний метод має потенціал для виявлення конституційних аспектів сучасних автократій, адже система суспільних цінностей і цінностей держави концентровано відображається в конституціях. Вивчення конституційно-правових актів авторитарних правових і політичних систем допомагає виявити їхні основні конституційні «цінності», порівняти їх з демократичними, а отже, зрозуміти аксіологічну природу сучасного авторитарного режиму за допомогою застосування дискурс-аналізу.

Запропонована методологія дає змогу вивчити різні проєкції сучасного політичного авторитарного режиму, науково обґрунтувати його як систему, правову модель, конституційно-правовий субінститут — комплексно проаналізувати владно-політичні відносини, засоби і методи реалізації державної влади та органів місцевого управління, виявити особливості організації та функціонування органів державної влади в умовах авторитарного режиму, регулювання основних прав і свобод громадян, взаємодії держави та громадянського суспільства; з'ясувати також причини ефективності або неефективності конституційних норм, які забезпечують або маскують функціонування авторитарного політичного режиму під демократичний у державах, що досліджуються.

Розділ 1

СУЧАСНИЙ АВТОРИТАРНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ У ФОКУСІ НАУКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

1.1. Особливості дослідження авторитарного політичного режиму сучасною конституціоналістикою

Позиціонування сучасного авторитарного режиму потрібно розпочати із розмежування політичних режимів, хоча політико-правовий континуум свідчить, що на практиці «чисті» типи є швидше утопією, ніж реальністю, що обумовлює незгасаючу актуальність цієї проблематики, як і плутанину навколо неї, а також зі з'ясування питання, до якої міри сучасний авторитарний режим є об'єктом конституційно-правового аналізу. Суттєвих розбіжностей щодо цього не знаходимо ні в теоретиків конституційного права, ні у практиків. А. Селіванов вважає питання про сутність (характеристику) держави ключовим для науки конституційного права, вирішення якого «зводиться до з'ясування конституційних ознак політичної та правової організації суспільства, яка відображає владний механізм демократичного устрою, базується на пануванні (вужче — верховенстві) права і своєю метою вбачає виконання соціальної функції у забезпеченні інтересів народу і людини»[1]. Науковець у своїх теоретичних працях розмірковує над потребою у виявленні потенціалу влади, функціонуванні державного механізму, під час реалізації якого наука конституційного права може взятися за «пошук нової моделі держави за її властивостями виникнення, існування і розвитку на основі Конституції». Отже, сутність держави безпосередньо пов'язана з політичним режимом.

У найзагальнішому правовому розумінні політичний режим разом із формою державного правління та формою державного устрою задає й визначає форму держави, під якою розуміють сукупність її основних характеристик, зумовлених інституційними, територіальними, функціональними способами організації влади. Форма держави постає об'єктом конституційного регулювання — її зазначені вище елементи закріплюються в текстах конституцій держав або регулюються окремими конституційними законами. Вивчення форми держави відбувається в різних площинах правової науки — якщо в

[1] Селіванов А. Від правової до конституційної держави: шлях теорії та практики еволюційних змін. *Альманах права.* 2012. Вип. 3. С. 19.

межах теорії держави і права застосовується науково-пізнавальний (гносеологічний) підхід до форми держави, який дає змогу встановити взаємозв'язок між формою держави і її змістом (сутністю)[2], то в межах науки конституційного права, як стверджує Л. Варунц, превалює інструментальний (практично-політичний) підхід, який «припускає дослідження форми держави щодо забезпечення ефективності державного керівництва, дієвості управління, стабільності уряду, взаємовідносин уряду з народом»[3].

Форма держави спирається на три основні складові: 1) порядок формування вищих органів влади держави, відносини між ними та населенням країни (форма правління); 2) спосіб територіального устрою держави, тобто певний порядок відносин між центральними, регіональними та місцевими органами влади (державний устрій); 3) механізми, методи, форми та способи здійснення політичної державної влади (політичний режим)[4]. Останній визначає комплекс засобів здійснення політичної влади, тип влади, яка, своєю чергою, є відображенням характеру та особливостей взаємовідносин громадян і держави. Цей тип влади — в широкому значенні: політичний режим — визначається способом і характером формування інституцій, представницьких установ, органів влади, особливостями взаємодії законодавчої, виконавчої і судової влади, її центральних і місцевих органів, рівнем розвитку демократичних свобод, роллю громадянського суспільства, політичних партій. Усі зазначені вище складові форми держави органічно пов'язані, впливають одна на одну, визначаючи унікальні особливості держави, зокрема тип політичного режиму.

Сутність політичного режиму формується не лише нормами права, а й правовою і політичною системами, рівнем політичної та правової культури. Політичний режим, робить висновок Л. Варунц, є «функціональною характеристикою влади, яка ніколи прямо не визначається в конституціях держав (не враховуючи вельми поширені вказівки на їх демократичний характер), проте

[2] Загальна теорія держави і права : підруч. / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.

[3] Варунц Л. Д. Форма держави як інститут конституційного права. *Конституційне право* : підруч. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. С. 232.

[4] Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. С. 41.

завжди безпосередньо відбивається на змісті конституції»[5], оскільки відображає змістовне наповнення державної влади, а не її формальні або організаційні аспекти.

Водночас в умовах викликів сучасного світу конституції, які, зокрема, визначають форму держави, відіграють одну з основних ролей у процесі функціонування держав. Як зауважував К. Бабенко, конституційний фактор виявляється не менш важливим, ніж спосіб територіальної організації, економічна організація чи особливості національно-культурного розвитку. І наголошував на тому, що «цілісне наукове розуміння складних та багатовимірних процесів суспільного розвитку передбачає активне залучення науки конституційного права, яка має своїм предметом суспільні відносини, що забезпечують організаційну і функціональну єдність суспільства як цілісної соціальної системи, основи конституційного ладу, статус людини і громадянина, форми безпосередньої демократії, систему органів державної влади і місцевого самоврядування»[6].

Але у правовій політології почала превалювати позиція, що політичний режим є ширшим поняттям, яке виходить за межі форми держави, оскільки стосується всіх складових правової і політичної систем. Останні є багаторівневими, комплексними, взаємопов'язаними сукупністю взаємодій і взаємозв'язків правових і політичних інститутів та правових засобів, покликаних регулювати правові політико-відносини та явища, що виникають унаслідок цього регулювання, яка забезпечує стабільність і розвиток політико-правової сфери[7].

У конституційному праві для позначення політичного режиму оперують також такими категоріями, як державний режим або державно-правовий режим. Зокрема, І. Процюк визначає державно-правовий режим як систему «прийомів, методів і способів здійснення державної влади» (що не відрізняється від визначення політичного режиму) і характеризує його «мірою участі населення в механізмах формування державної влади і способах такого формування,

[5] Варунц Л. Д. Політичний режим у сучасних країнах. *Конституційне право*: підруч. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2019. С. 252.

6

[6] Бабенко К. А. Система конституційного регулювання і розвиток політико-правових відносин в сучасній Україні. *Шостий апеляційний адміністративний суд*. URL: https://bit.ly/3C0AFyA

[7] Правова політологія. Академічний курс : підруч. / за ред. І. О. Кресіної. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2021. С. 265.

ступенем захисту і забезпечення прав і свобод людини і громадянина, врахуванням інтересів окремих соціальних груп, місцем і роллю окремих недержавних структур у політичному житті суспільства, методами, інтенсивністю використання ресурсів влади, ідеологічного тиску і силових структур»[8]. І, так само як політичні режими, поділяє державно-правові режими на демократичні і авторитарні залежно від рівня участі народу в здійсненні державної влади.

На думку В. Редькіна, ці поняття не можна протиставляти, оскільки при демократичному політичному режимі і державний режим буде демократичним, або ж навпаки[9]. Чи буде коректним використання поняття «політико-правовий режим» замість «політичний» в умовах аналізу правової і політичної систем — це питання потребує окремого дослідження і може стати перспективою подальших розвідок у цьому напрямі. Але прецеденти застосування цього терміна (політико-правовий режим) уже бачимо в науці конституційного права[10].

Водночас представники наукової школи правової політології, що обґрунтовують існування й функціонування політико-правової системи, цього не роблять, послуговуючись усталеним терміном «політичний режим», який визначають як «сукупність характерних для певного типу держави владно-політичних відносин, засобів і методів реалізації державної влади, форм взаємодії влади і суспільства, які в сукупності становлять механізм функціонування політико-правової системи»[11]. Ядром політичного режиму визначаються владні відносини, принципи та методи державного управління, механізми легітимації діяльності державних діячів. Відтак, незважаючи на існування правової і політичної систем, головним інститутом яких є держава, як нової науково-методологічної матриці, режим залишається політичним. Поза тим, що для позначення політичного режиму також використовується термін «державно-правовий режим»[12], у

[8] Загальна теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / за ред. М. В. Цвіка. Харків : Право. 2009. С. 116.

[9] Редькін В. Політичні режими, їх різновиди. URL: https://bit.ly/3N2QwTC

9

[10] Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. Київ : Український центр правничих студій, 2001. С. 140.

[11] Політика, право і влада в світлі правової політології : монографія / за ред. І. О. Кресіної. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2022. С. 266.

[12] Теорія держави і права : підруч. / кер. авт. кол. Ю. А. Ведєрніков. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 468 с.

визначеннях особливих відмінностей від політичного режиму в наукових дослідженнях не виявлено.

Незалежно від сучасного підходу об'єднання, злиття політичної і правової систем у політико-правову систему чи традиційного їх розмежування проблематика вивчення політичних режимів, насамперед сучасного авторитарного, в межах науки конституційного права демонструє свою актуальність та перспективність. Як слушно підкреслював К. Бабенко, «сьогодні ми як ніколи раніше постали перед необхідністю усвідомлення тієї ключової ролі, яку Конституція відіграє не лише по відношенню до розвитку правової, але й політичної системи»[13]. Вчений переконаний у тому, що політика загалом та політичний процес зокрема мають стати предметом цілісного й ефективного конституційного регулювання за аналогією права і законодавства і мають розвиватись на основі Конституції[14], що дасть змогу убезпечити державу від гібридизації політичного режиму і трансформації в бік авторитаризму.

Свою відповідь на те, чи належить політичний режим до предмета конституційного права, дає також О. Совгиря, акцентуючи, що «різноманітність уявлень про предмет конституційного права зумовлена історичними особливостями розвитку національних правових систем»[15]. Це пояснює, чому за кордоном серед учених немає консолідованої позиції щодо розуміння меж предмета вивчення конституційного права. Доктринальні підходи до питання визначення предмета конституційного права в різних державах суттєво відрізняються, відмінності також спостерігаються серед різних шкіл та напрямів. Нашому дослідженню найбільше імпонує французька доктрина, віддаючи першість у конституційному праві політичній владі і політичному режимові. Причиною такого підходу О. Совгиря називає фактичну «відсутність у французькій гуманітарній науці відмінностей між конституційним правом і політологією»[16].

13

[13] Бабенко К. А. Політико-правові відносини як предмет регулювання конституційного права України. *Шостий апеляційний адміністративний суд*. URL: https://bit.ly/3WGD9f0

[14] Бабенко К. А. Конституційні засади розвитку і регулювання політико-правових відносин в Україні : монографія / наук. ред. О. В. Скрипнюк. Київ : Ін Юре, 2008. 480 с.

[15] Совгиря О. В. Предмет конституційного права України: аксіологічна складова на сучасному етапі. *Український часопис конституційного права*. 2016. № 1. С. 42.

[16] Там само.